

НАУКОВИЙ ВИСНОВОК

I. ОПИСОВА ЧАСТИНА

Для надання наукового висновку надійшло звернення судді Великої Палати Верховного Суду Пророк В.В., у якому поставлені такі питання:

1. Що є вартістю фінансової послуги з розміщення коштів за договором банківського вкладу (депозиту) в розумінні частини п'ятої статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів»: проценти на суму депозиту у розмірі, встановленому договором банківського вкладу, чи вся сума грошових коштів, належна до виплати вкладникові, разом з тілом кредиту?

2. Чи можна вважати, що у разі присудження відсотків за договором банківського вкладу за рішенням суду, таке зобов'язання виникає не з договору, а з рішення суду про задоволення вимог вкладника, та чи підлягає застосуванню до спірних правовідносин частина п'ята статті 10 закону України «Про захист прав споживачів» в разі невиконання банком рішення суду на час звернення вкладника до суду?

3. Враховуючи, що у ПАТ «КБ «Фінансова ініціатива» з 24 червня 2015 року запроваджена тимчасова адміністрація, банківська ліцензія відкликана 21 травня 2019 року і з 22 травня 2019 року розпочата ліквідація, чи можливе стягнення з відповідача грошових коштів за рішенням суду поза межами встановленої Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» процедури?

Питання поставлені в аспекті обставин цивільної справи №761/16124/15-ц, що перебуває на розгляді Великої Палати Верховного Суду.

II. АНАЛІТИЧНА ЧАСТИНА

1. Відповідь на поставлені у запиті про надання наукового висновку питання вимагає передусім аналізу питання про класифікацію договірних зобов'язань та поняття договорів про надання послуг.

Традиційна для вітчизняної цивілістики класифікація зобов'язань враховує рівною мірою економічний та юридичний критерії. Побудована за таким комбінованим підходом система зобов'язань має такий вигляд:

1) Зобов'язання з оплатної реалізації майна (купівля-продаж, поставка, контракція, міна, довічне утримання, рента).

2) Зобов'язання з оплатної передачі майна у користування (майновий найм, найм житла).

3) Зобов'язання з безоплатної передачі майна у власність або у користування (дарування, позичка).

4) Зобов'язання з виконання робіт (підряд, договори на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт).

5) Зобов'язання з надання послуг.

6) Зобов'язання з перевезень.

- 7) Зобов'язання з фінансовими ресурсами (кредитні, розрахункові та депозитні зобов'язання).
- 8) Зобов'язання зі страхування.
- 9) Зобов'язання за спільною діяльністю.
- 10) Зобов'язання, що виникають з односторонніх правомірних дій.
- 11) Охоронні зобов'язання (деліктні, кондикційні зобов'язання та зобов'язання, що виникають з факту рятунку майна).¹

2. Вже наведена система цивільно-правових зобов'язань викликає питання щодо принципової допустимості віднесення класичних зобов'язань з фінансовими ресурсами до категорії зобов'язань з надання послуг, адже у ній кредитні, позикові та депозитні зобов'язання чітко відмежовуються від зобов'язань з надання послуг.

Аналогічний класифікаційний підхід ми спостерігаємо й у новітніх наукових працях.²

Ще більше сумнівів зароджується у разі детального аналізу самої категорії «послуга». Доволі традиційним в науці цивільного права є використання для визначення поняття «послуга» предметного критерію: процес надання послуги не передбачає досягнення матеріалізованого результату.³ При цьому переважно наголошується, що послуга тісно пов'язана з особою виконавця та процесом вчинення ним певних дій (здійснення діяльності) й навіть невіддільна від них, але все ж таки не співпадає з такими діями (діяльністю) й існує як окреме явище – певне нематеріальне благо, що споживається в процесі вчинення відповідних дій (здійснення діяльності) виконавцем.⁴

Саме зазначений підхід втілено в чинному ЦК України, відповідно до приписів ч. 1 ст. 901 якого за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати

¹ Див., зокрема: *Гордон В.М.* Система договорів в советском гражданском праве//Ученые записки Харьковского юридического института. – 1954. – Вып. 5. – С. 65-67; *Иоффе О.С.* Обязательственное право. – М.: Юрид.лит., 1975. – С. 24, 25; Зобов'язальне право: теорія і практика/За ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 16, 17.

² Див., напр.: *Харьковская цивилистическая школа: о договоре: монография/под общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой.* – Х.: Право, 2017. – С. 284-369.

³ *Шешенин Е.Д.* Предмет обязательства по оказанию услуг//Свердловский юридический институт. Сборник научных трудов. Вып. 3. – Свердловск: Среднеуральское книжное издательство, 1964. – С. 176-177; *Махова О.Е.* Договор строительного подряда как институт гражданского права: дисс. ... канд.юрид.наук. – М., 2008. – С. 12, 13, 50, 51; Цивільне право України. Особлива частина: підручник/За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 536; *Шерстобитов А.Е.* Постатейный комментарий к § 1 "Общие положения о подряде" гл. 37 "Подряд" (ст. 702 - 729) ГК РФ // Вестник гражданского права. – 2011. – № 4. – С. 130-206; Правочини. Загальні положення про зобов'язання. Загальні положення про договір. Договірні зобов'язання. У 2-х т. Т. 2 (практичний коментар до Цивільного кодексу України)/За ред. В.М. Кравчука. – Х.: Фактор, 2011. – С. 47; Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України; У 2 т./За відповід.ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – Т. II. – С. 477.

⁴ Советское гражданское право: Учебник. В 2-х чч. Ч. 2/Под ред. В.Ф. Маслова и А.А. Пушкина. – К.: Вища школа, 1983. – С. 190; Советское гражданское право: Учебник. В 2-х тт. Т. 2/Под ред. О.А. Красавчикова. – М.: Высш.школа, 1985. – С. 171; Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар/За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2004. – С. 530; Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання: Підручник/За ред. С.С. Бичкової. – К.: КНТ, 2006. – С. 172; Енциклопедія цивільного права України/Відп. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – С. 280.

послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності.

Утім, традиційний доктринальний підхід до визначення змісту поняття «послуг» дедалі ширше критикується в літературі за неточність та недостатність.⁵ Зокрема, звертається увага на ту обставину, що для послуг результат здебільшого є не менш важливим, ніж для робіт, адже значна частина послуг носить юридичний характер, тобто полягають у вчиненні дій, спрямованих на настання певного юридичного результату (динаміки правовідношення). Існує також група послуг, результат яких існує предметно та віддільно від виконавця й може слугувати певний час (аудиторський висновок, складений проект договору, письмова консультація). Але й навіть такий матеріальний результат окремо від самої послуги відчужений бути не може.⁶ Остання обставина подекуди визнається навіть вирішальною для кваліфікації договору саме як договору про надання послуг: головним критерієм відмежування останнього від договору підряду визнається те, що навіть тоді, коли в результаті надання послуги створюється певний матеріальний об'єкт, він не може бути самостійним об'єктом цивільних правовідносин, на відміну від результатів підрядних робіт.⁷

Таким чином, для кваліфікації послуги головним є предметний критерій: предметом договору про надання послуг є процес надання послуги, що не передбачає досягнення матеріалізованого результату, але не виключає можливість його наявності. Якщо внаслідок надання послуги й створюється матеріальний результат, то він не є окремим, віддільним від послуги як нематеріального блага, об'єктом цивільних прав, через що відповідний результат не є обігоздатним сам по собі. Як наслідок, корисний ефект послуги має ідеальний характер (зокрема, він є неуречевленим, фізично не накопичується, не транспортується тощо), через що є невіддільним від діяльності її виконавця, хоча б ефект послуги й зберігався деякий час після завершення такої діяльності; разом з тим, принципова можливість існування «пролонгованого у часі» корисного ефекту послуги вимагає введення в розглядуваний критерій істотного застереження – послуга споживається в основному в момент її надання, тобто синхронність надання послуги та споживання її корисного ефекту не є абсолютною ознакою.

Викладене свідчить, що далеко не усі договори, які опосередковують зобов'язальні відносини з фінансовими ресурсами, вписуються у класичну модель послуг. Зокрема, договір банківського вкладу очевидно послугою у вказаному розумінні не є, адже вкладник як замовник такої «послуги» нічого не оплачує банку – навпаки, оплатність цього договору є зворотньою: саме

⁵ Див., напр.: *Никитин А.В.* Договор подряда в гражданском праве Российской Федерации: дисс. ... канд.юрид.наук. – Екатеринбург, 2013. – С. 26, 55.

⁶ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки/За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Х.: ФОП Колісник А.А., 2010. – С. 16-18.

⁷ *Шешенин Е.Д.* Классификация гражданско-правовых обязательств по оказанию услуг//Антология уральской цивилистики. 1925-1989: Сборник статей. – М.: Статут, 2001. – С. 356-357; Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України [Електронний ресурс]/База даних «Ліга:Закон Преміум», версія 9.1.5.

вкладник отримує відсотки за депозитом. Крім того, результат депозитної операції як фінансової послуги в інтересах вкладника аж ніяк не можна визнати невіддільним від діяльності банку та необігоздатним, адже грошові кошти, виплачені як відсотки за депозитом, очевидно є найбільш ліквідним та цілком обігоздатним майном.

Отже, в системі договірних зобов'язань, що запроваджена ЦК України, договір банківського вкладу (депозиту) є договором *sui generis* (свого роду), який не може бути кваліфікований як різновид договору про надання послуг.⁸

3. Слід також враховувати, що віднесення законом депозитних операцій банків до числа фінансових послуг саме по собі не дозволяє дійти висновку, що договір банківського вкладу є договором про надання послуг в розумінні ЦК України.

Справа в тому, що в актах профільного законодавства досить часто поняття мають автономне значення й не далеко не завжди повністю корелюють із відповідними цивілістичними категоріями.

Вище (див. п. 2 цього Наукового висновку) вже було визначено зміст поняття «послуга» як певного об'єкта цивільних прав в розумінні ЦК України.

Згідно ж приписів п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» фінансова послуга – це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. Як бачимо, акцент у цьому визначенні ставиться зовсім не на тому, чи споживається фінансова послуга в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності. Головне у понятті фінансової послуги – здійснення операцій з фінансовими активами в інтересах третіх осіб, а цивільно правова природа таких операцій істотного значення в цьому аспекті не має.

Перелік фінансових послуг, наведений у ч. 1 ст. 4 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» лише підтверджує зазначене. Адже серед операцій, які однозначно вважаються фінансовими послугами, зазначено фінансовий лізинг (п. 5 ч. 1 ст. 4 вказаного Закону), який з цивільно-правової точки зору є спеціальним різновидом майнового найму.

Нарешті, згідно приписів п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» послуга – це діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб. Доволі очевидно, що у

⁸ Див., напр.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій України, науковців, фахівців). – Т. 10: Кредитні та розрахункові зобов'язання. Договір комерційної концесії. Договір про спільну діяльність/За ред. проф. І.В.Спасибо-Фатєєвої. – Х.: Право, 2015. – С. 73

цьому випадку акцент ставиться також на специфічному моменті: законодавець намагається охопити увесь спектр можливої діяльності осіб, що обслуговують споживачів з комерційною метою. Тому поняття «послуг» у законодавстві про захист прав споживачів тяжіє за своїм змістом скоріше до категорій податкового законодавства, аніж до категорій приватного права – в поняття «послуги» в цьому випадку вкладається істотно розширений зміст: послугами згідно Закону України «Про захист прав споживачів» є усі види комерційної взаємодії суб'єктів господарювання із споживачами, які не вписуються у набагато більш конкретні та чіткі визначення понять «товарів» та «робіт». Зрозуміло, що і в цьому разі поняття «послуги» є набагато ширшим за аналогічне поняття, що вжите у ЦК, адже включає в себе, наприклад, і прокат, який за ЦК однозначно кваліфікується як різновид договору майнового найму.

Наведене дозволяє дійти висновку, що поняття «послуг» за приписами Законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та «Про захист прав споживачів» в частині, що має значення для визначення прав та обов'язків споживача, слід вважати аналогічними.

Таким чином, за договором банківського вкладу (депозиту) банк надає вкладнику послугу в розумінні Законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та «Про захист прав споживачів», але не у розумінні ЦК України.

4. Стосовно визначення вартості фінансової послуги за договором банківського вкладу (депозиту) слід зазначити таке.

Договір банківського вкладу (депозиту) належить до відплатних договорів за ознакою наявності в банку обов'язку виплатити вкладнику крім суми вкладу також і проценти на неї або дохід в іншій формі (статті 1058, 1061 ЦК України).⁹

Якщо придивитись, то приписи частини п'ятої статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів» сформульовані не зовсім коректно, адже розраховані на класичну цивілістичну конструкцію договору про надання послуг, де певну діяльність здійснює виконавець, а плата йому належить від замовника. Саме у цьому разі може йтися власне про вартість послуги чи вартість замовлення.

Однак з урахуванням розширеного змісту поняття «послуга», прийнятого в законодавстві про захист прав споживачів, й усі пов'язані з ним норми слід трактувати таким чином, щоб вони відповідали дійсному його змісту (за необхідності – трактувати розширено). Тому дійсний зміст приписів частини п'ятої статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів» слід вбачати у тому, що пеня має бути виплачена виконавцем від суми, що складає грошовий вимір відплатності відповідного договору.

⁹ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій України, науковців, фахівців). – Т. 10: Кредитні та розрахункові зобов'язання. Договір комерційної концесії. Договір про спільну діяльність/За ред. проф. І.В.Спасибо-Фатєєвої. – Х.: Право, 2015. – С. 73, 86.

Відтак, обов'язок банку за договором банківського вкладу (депозиту) повернути суму вкладу безумовно є грошовим і у разі його невиконання до правовідносин сторін підлягають застосуванню, зокрема, приписи статті 625 ЦК України. Однак обов'язок повернення суми вкладу не зумовлює відплатність договору банківського вкладу (депозиту), через що ця сума не може бути врахована у базі нарахування пені відповідно до приписів частини п'ятої статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів».

5. У доктрині цивільного процесу доволі традиційною є класифікація рішень суду в позовному провадженні залежно від того правового ефекту, який справляє відповідне рішення суду на спірні правовідносини сторін (тобто фактично – залежно від характеру позову в матеріальному сенсі). За цією ознакою рішення суду поділяються на рішення про присудження, рішення про визнання та конститутивні рішення.¹⁰ Рішення про присудження постає як постанова суду, якою підтверджуються права, обов'язки та законні інтереси сторін, і одна сторона присуджується виконати на користь другої певні дії або утриматися від їх виконання.¹¹

Неважко побачити, що рішення про стягнення грошового боргу (у тому числі й присудження відсотків за договором банківського вкладу) є типовим рішенням про присудження й лише надає праву вимоги кредитора якості безпосередньої примусовості у реалізації, нічого не змінюючи у змісті самого спірного правовідношення.

Іншими словами, набрання законної сили рішенням про присудження не змінює і не припиняє того зобов'язання, до примусового виконання обов'язку з якого присуджений боржник.

Такий саме висновок впливає і з суто формальних передумов, адже за змістом ч. 5 ст. 11 ЦК України динаміка цивільних правовідносин може мати у своїй основі рішення суду лише у випадках, визначених актами цивільного законодавства, а згідно приписів ч. 1 ст. 598 ЦК України зобов'язання припиняється на підставах, визначених договором або законом. У свою чергу, цивільне законодавство України (і передусім присвячена припиненню зобов'язань глава 50 ЦК України) не містить положень про те, що набрання законної сили рішенням суду про стягнення грошового боргу із зобов'язаної до його сплату особи припиняє зобов'язання, на підставі якого цей борг виник.

6. Сутність процедурних обмежень щодо стягнення коштів з банку, запроваджених Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», зводиться до наступного.

По-перше, згідно пунктів 1, 2, 3, 5 частини 5 статті 36 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» під час тимчасової адміністрації не здійснюється: задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку; примусове стягнення майна (у тому числі коштів) банку,

¹⁰ Див., напр.: Андронов І.В. Питання класифікації рішень суду в цивільному процесі України/Університетські наукові записки. – 2006. – № 3-4 (19-20). – С. 206.

¹¹ Штефан М.Й. Цивільний процес. – К.: Ін Юре, 2001. – С. 402.

накладення арешту та звернення стягнення на майно (у тому числі кошти) банку (виконавче провадження щодо банку зупиняється, у тому числі знімаються арешти, накладені на майно (у тому числі на кошти) банку, а також скасовуються інші вжиті заходи примусового забезпечення виконання рішення щодо банку); нарахування неустойки (штрафів, пені), інших фінансових (економічних) санкцій за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також зобов'язань перед кредиторами, у тому числі не застосовується індекс інфляції за весь час прострочення виконання грошових зобов'язань банку; нарахування відсотків за зобов'язаннями банку перед вкладниками та кредиторами.

По-друге, черговість та порядок кредиторів до банку, що ліквідується, визначена статтею 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Показово при цьому, що за змістом вказаних норм закону не забороняється **прийняття** судом рішень про стягнення з банку коштів за наявності для цього підстав. Заборонено лише **виконувати** такі рішення поза визначеною Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Тому запровадження тимчасової адміністрації чи початок процедури ліквідації банку жодним чином не перешкоджає ухваленню судом рішення про стягнення коштів з підстав, що мали місце до запровадження тимчасової адміністрації чи до початку процедури ліквідації банку.

У розглядуваному ж випадку позивач просить стягнути спірні суми (відсотки за користування грошовими коштами, три проценти річних та пеню) за період по 03.06.2015 року, тобто за період до запровадження тимчасової адміністрації у ПАТ «БК «Фінансова ініціатива», яке відбулося лише 24.06.2015 року. Тому в даному випадку факт запровадження тимчасової адміністрації та початку ліквідаційної процедури не перешкоджає ухваленню судом рішення про задоволення позову. Однак виконати це рішення позивач зможе виключно в порядку погашення вимог кредиторів за правилами статті 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб».

Враховуючи викладене, слід дійти таких висновків:

1. Дійсний зміст приписів частини п'ятої статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів» слід вбачати у тому, що пеня має бути виплачена виконавцем від суми, що складає грошовий вимір відповідності відповідного договору. У цьому сенсі базою нарахування пені згідно частини п'ятої статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів» слід вважати проценти на суму вкладу або дохід в іншій формі (статті 1058, 1061 ЦК України). Сума зс вкладу не може бути врахована у базі нарахування пені відповідно до приписів частини п'ятої статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів».

2. Набрання законної сили рішенням про присудження не змінює і не припиняє того зобов'язання, до примусового виконання обов'язку з якого

присуджений боржник. Тому немає жодних підстав вважати, що у разі присудження відсотків за договором банківського вкладу за рішенням суду, таке зобов'язання виникає не з договору, а з рішення суду про задоволення вимог вкладника.

3. До спірних правовідносин споживача фінансових послуг та банку в разі невиконання банком рішення суду про стягнення відсотків за договором банківського вкладу на час звернення вкладника до суду підлягає застосуванню частина п'ята статті 10 закону України «Про захист прав споживачів».

4. Та обставина, що у ПАТ «КБ «Фінансова ініціатива» з 24 червня 2015 року запроваджена тимчасова адміністрація, банківська ліцензія відкликана 21 травня 2019 року і з 22 травня 2019 року розпочата ліквідація, не перешкоджає ухваленню судом рішення про стягнення з відповідача грошових коштів. Адже процедура, встановлена Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» самим фактом вирішення судом відповідного спору жодним чином не порушується.

Член Науково-консультативної
ради при Верховному Суді,
проректор ПВНЗ «Харківський інститут
кадрів управління», кандидат юридичних наук,
адвокат

Ю.В. Мица